

Demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1944–1989 m. (statistinis aspektas)

Vitalija Stravinskienė

Lietuvos istorijos institutas, XX a. istorijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius,
el. p. vitalija.stravinskiene@istorija.lt

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos demografinė raida 1944–1989 m., nustatomi ją lėmę veiksniai ir rezultatai. Dėmesys koncentruojamas į demografinių pokyčių statistinę išraišką. Remiantis archyviniais šaltiniais, verifikuojami kai kurie Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinę duomenys apie gyventojų skaičių pokario metais, patikslinami natūraliojo ir mechaninio prieaugių kiekybiniai rodikliai, nustatoma jų įtaka etniniam pokyčiams.

Esminiai žodžiai: demografiniai pokyčiai, Lietuvos gyventojai, natūralusis ir mechaninis prieaugiai, migracija.

Abstract. The article analyzes Lithuania's demographic development in the period 1944–1989 and identifies its factors and results. It focuses on the statistical expression of demographic changes. Based on archival sources, the article verifies certain data on the population in the post-war period established in the Lithuanian historiography, updates the quantitative indicators of natural and mechanical population growth and determines their influence on ethnic changes.

Keywords: demographic changes, Lithuanian residents, natural and mechanical population growth.

XX a. vid. Lietuvos gyventojai patyrė labai radikalių pokyčių. Vokietijos įvykdyta Klaipėdos krašto okupacija 1939 m. kovo mėn., SSSR okupacija 1940 m. ir reokupacija 1944 m. lėmė gyventojų represijas, laisvės netektį, žūtį, priverstinę emigraciją ar gyvenimą kontroliuojamoje visuomenėje. Minėti procesai turėjo didelę įtaką Lietuvos demografiniai padėčiai sovietmečiu – gerokai ją paveikė ir pakoregavo.

Apie Lietuvos demografinius pokyčius XX a. viduryje ir antroje pusėje jau nemažai rašyta. Bene daugiausia buvo tirti nacių ir sovietų valdžios represinės politikos sukelti demografiniai nuostoliai (įkalintų, ištremtų, nužudytų, priverstų emigruoti asmenų skaičius). Istoriografijoje pasitaiko tvirtinimų, kad dėl Antrojo pasaulinio karo ir sovietinių represijų stalinizmo metais Lietuva neteko 1–1,1 mln. gyventojų¹. Kai kuriuose darbuose buvo nurodomi tendencingai dideli, tiesiog išpūsti nuostoliai. Antai Dorota Praszalowicz rašydama apie Rytų Lenkijos demografinius nuostolius Antrojo pasaulinio karo metais teigė, kad iš Lietuvos 1940–1941 m. buvo ištremta 500 tūkst. žmonių². Iš tikrųjų 1939–1941 m. buvo represuota (suipta, ištremta, nužudyta) maždaug 30 tūkst. asmenų³.

Straipsnio rengimo pagrindas – istoriografiniai darbai, kurių duomenys buvo lyginami su archyvine medžiaga, saugoma Lietuvos centriname valstybės (LCVA), Vilniaus apskrities (VAA) ir Lietuvos ypatingajame (LYA) archyvuose, ir reikalui esant verifikuojami. Minėtuose archyvuose saugomas LSSR partinės administracinės valdžios susirašinėjimas su Maskvos aukščiausiomis institucijomis ir Respublikos pavaldžiomis organizacijomis (įvairūs pranešimai, informacijos, ataskaitos ir kt.), LSSR statistikos valdybos prie SSSR valstybinės plano komisijos įgaliotinio Lietuvos SSR (vėliau pavadinimas ne kartą kito) ir jos padalinių apskrityse (rajonuose) dokumentai ir pan. Tokio pobūdžio duomenys buvo reikšmingi nagrinėjant demografinius pokyčius XX a. 5–6 deš., nes labiausiai patikimi (visuotinių gyventojų surašymų) duomenys buvo gauti tik 1959 m., kai įvyko pirmasis po Antrojo pasaulinio karo visuotinis gyventojų surašymas SSSR. Pirmiausia išskirtini istorikų prof. Liudo Truskos, Nastazijos Kairiūkštytės, Arvydo Anušausko darbai⁴. Šie autoriai tyrė sovietinio režimo politikos nulemtus Lietuvos demografinius nuostolius, kai kurių etninių mažumų migracinius procesus ir kt. Atskirai paminėtinas L. Truska, kuris nagrinėjo Lietuvos gyventojų padėtį ir jos pokyčius per visą sovietmetį, atskleidė demografinių procesų veiksmus ir jų įtaką, pateikė duomenų apie įvairiakrypčių migracinių procesų pasekmes Lietuvai (imigracija į Lietuvą pokario metais, priverstinių ekonominių reformų (kolektyvizacijos) sukelta masinė migracija iš kaimų į miestus).

¹ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius, 2012, p. 280; VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų.* Vilnius, 2006, p. 149; BALKELIS, Tomas; DAVOLIŪTĖ, Violeta. Introduction. In: *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century. Experiences, Identities and Legacies.* Leides, Boston, 2016, p. 6; KÜNNECKE, Arndt. *Migrationspolitik der baltischen Staaten: Litauen, Lettland und Estland in Vergleich.* Nordenstedt, 2015, S. 5; BRAKE, Benjamin. *Migrationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg* [žiūrėta 2016 11 05]. Prieiga per internetą: <<http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/57689/migrationsgeschichte>>.

² PRASZAŁOWICZ, Dorota, Polen. *Enzyklopädie Migration in Europe. Von 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart.* Paderborn-München, 2010, S. 264.

³ *Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1.* Vilnius, 1999, p. 62; ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius, 2012, p. 84.

⁴ TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uoju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.).* Vilnius, 2009, p. 11–39; TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija.* Vilnius, 2005, p. 387–396; KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5-6-ajame dešimtmetyje. *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 104–114; ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius, 2012.

Pirminių šaltinių analizė patvirtino jo teiginius, kad demografinės raidos vėlyvučiu sovietmečiu pagrindinis veiksnys buvo natūralusis prieaugis (gimimų ir mirčių santykis). L. Truska vėlyvąjį sovietmetį įvardijo kaip Lietuvos demografinės raidos „aukso amžių“, nes tuo metu gyventojų skaičius gerokai išaugo ir pasiekė beveik 3,7 mln. ribą⁵.

Geografų ir sociologų Algirdo Stanaičio, Stasio Vaitekūno, Vlado Stankūnienės, Audros Sipavičienės darbuose buvo apžvelgti kai kurie demografinės raidos sovietiniu laikotarpiu aspektai (gyventojų skaičiaus ir etninės sudėties pokyčiai, migracijų ypatumai ir pan.)⁶. Šie darbai daugiausia paremti oficialia statistine informacija arba istorikų duomenimis. Iš tokios grupės tyrinėtojų išskirtini V. Stankūnienės darbai, kuriuose paašškinta Lietuvos demografinės raidos ypatumai XX a. 8–9 deš., jos tendencijos posovietiniu laikotarpiu. V. Stankūnienė, pritardama L. Truskos teiginiams, vėlyvąjį sovietmečio etapą taip pat įvardijo kaip labai palankų demografinės raidos laikotarpį („aukso amžių“), nes dėl centralizuoto visuomenės valdymo, uždaramo, medicinos pažangos ir kt. vyravo stabilus laikotarpis, nebuvo matyti svarbaus elemento – šeimos – reikšmės transformacijos, gimstamumo sumažėjimo ar užsienio migracijų keliamų pavojų gyventojų skaičiaus pokyčiams ir depopuliacijai⁷.

Pažymėtina, kad buvo tiriamos ir Lietuvos gyventojų emigracijos į Vakarus patirtys. Paminėtini Vinco Bartusevičiaus, Nastazijos Kairiūkštytės, Vitalijos Stravinskienės, Vasilijaus Safronovo, Lino Tatarūno darbai⁸. Iš jų matyti, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokario metais į Vakarus pasitraukė arba buvo priversti pasitraukti apie 400 tūkst. asmenų (apie 130 tūkst. iš Klaipėdos krašto, apie 70 tūkst. iš įvairių Lietuvos

⁵ TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uoju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius, 2009, p. 17.

⁶ VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006; VAITEKŪNAS, Stasys. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita ir priežastys nepriklausomybės laikotarpiu. *Tiltai*, 2002, Nr. 4 [žiūrėta 2016 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1368040754530/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>; STANKŪNIENĖ, Elena; STANAČIUS, Algirdas. Lietuvos kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai (1970–1993 m.). *Geografija*, t. 31, 1995, p. 85–92; STANAČIUS, Algirdas; STANKŪNIENĖ, Elena. Lietuvos TSR gyventojai pagal 1959 metų visasąjunginio surašymo duomenis. *Geografijos metraštis*, t. XI, 1995, p. 41–55; STANKŪNIENĖ, Vlada. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas? *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 44–50; SIPAVIČIENĖ, Audra. Historical Overview of International Migration Development in Lithuania. Iš: *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Vilnius, 1995, p. 91–112.

⁷ STANKŪNIENĖ, Vlada. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas? *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 46.

⁸ BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius, 2012; KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. 1956–1959 metų repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996. Vilnius, 1997, p. 274–291; KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m. Iš: *Rytų Lietuva*. Vilnius, 1992, p. 124–141; STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius, 2011; SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyraujantį požiūrį į Klaipėdos krašto senbuvių. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 10–14; TATARŪNAS, Linas. *Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį* [žiūrėta 2016 10 25]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>>.

apskričių, apie 180 tūkst. iš Vilniaus krašto), prie kurių XX a. 6–8 deš. dar prisijungė maždaug 70 tūkst. lenkų, vokiečių, žydų ir kt.⁹

Lyginamuoju požiūriu vertingi Aleno Blumo, Ralpho R. Clemo, Piotro Eberhardto, Žanos Zajačkovskos, V. Kotovo, Matvejaus Polynovo darbai¹⁰, kurie, be kitos problematikos, nagrinėjo įvairius demografinių pokyčių visos Sovietų Sąjungos mastu aspektus. Bendrame kontekste jie aptarė ir Baltijos šalyse, tarp jų Lietuvoje, vyravusias etnines demografines tendencijas sovietmečiu. Buvo atkreiptas dėmesys į politinių ir ekonominių pokyčių nulemtas demografines permainas. Paminėtina, kad Lenkijos tyrinėtojas P. Eberhardtas atskiroje monografijoje apžvelgė Lietuvos etninę padėtį XIX–XX a., taigi ir sovietinį laikotarpį¹¹. Autorius, pasirėmęs sovietinių gyventojų surašymo duomenimis, aptarė tuometinius etninių mažumų kiekybinius pokyčius. Jis atkreipė dėmesį į kai kurių etninių grupių (lenkų, ukrainiečių, baltarusių, žydų) stiprėjančią asimiliaciją¹².

Nagrinėjant Lietuvos etninės struktūros pokyčius sovietmečiu istoriografiniuose darbuose minimi duomenys buvo lyginami su keturių gyventojų surašymų (1959, 1970, 1979, 1989 m.) duomenimis. Užfiksuota, kad per 30 metų Lietuva tapo dar labiau daugiatautė. Pirmasis sovietinis gyventojų surašymas parodė, kad Respublikoje gyveno daugiau kaip 20 skaitlingesnių (turėjusių 100 ir daugiau atstovų) etninių grupių asmenų. Sovietmečio pabaigoje tokių grupių buvo apie 40¹³.

Apibendrinant galima teigti, kad istoriografijoje gana gerai išnagrinėtas bendras sovietinių represijų mastas Lietuvoje stalinizmo metais, kai kurios emigracinės Lietuvos gyventojų patirtys Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokario metais, iš dalies – Lietuvos vidinė migracija. Tačiau daugiau ištirti reiktų sovietinių represijų etninį aspektą, taip pat buvusių politinių kalinių ir tremtinių grįžimo į Lietuvą mastus, mažiau tirti yra migraciniai procesai tarp Lietuvos ir kitų sovietinių respublikų XX a. 7–9 deš., ypač

⁹ BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius, 2012, p. 32–33; KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje. *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 107; STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 267–268; SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyraujantį požiūrį į Klaipėdos krašto senbuivius. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 12; TATARŪNAS, Linas. *Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį* [žiūrėta 2016 10 25]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>>.

¹⁰ BLUM, Alain. Did the Soviet Empire Ever Exist? A Demographical Answer. In: *The Fall of the Soviet Empire*. New York, 1997, pp. 195–213; CLEM, Ralph S. The Ethnic Factor in Contemporary Soviet Society. In: *Understanding Soviet Society*. Boston, 1988, pp. 3–29; EBERHARDT, Piotr. *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data and analysis*. Armonk, 2003; ЗАЙОНЧКОВСКАЯ, Жанна. Миграционные связи России: реакция на новую политическую и экономическую ситуацию. Из: *Бывший СССР: внутренняя миграция и эмиграция*. Москва, 1992, с. 3–23; КОТОВ, В. *Народы союзных республик СССР. 60–80-е годы. Этнодемографические процессы*. Москва, 2001; ПОЛЫНОВ, Матвей. *Экономические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.* Санкт-Петербург, 2010.

¹¹ EBERHARDT, Piotr. *Przemiany narodowościowe na Litwie*. Warszawa, 1997.

¹² Ten pat, p. 215–216.

¹³ *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai)*. Vilnius, 1962, p. 95; *1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys, t. 1*. Vilnius, 1990, p. 169–171.

kryptis iš Lietuvos, taip pat ekonominių reformų nulemtų migracijų iš kaimų į miestus regioninė specifika.

Straipsnyje siekiama atskleisti Lietuvos demografinę raidą 1944–1989 m., nustatyti natūraliojo ir mechaninio prieaugio kiekybinius rodiklius, jų įtaką Lietuvos gyventojų skaičiaus ir etninės sudėties pokyčiams, įvykusių pasikeitimų statistinę išraišką. Pasirinktas laikotarpis žymi Lietuvos reokupacijos pradžią ir sovietinio režimo žlugimą.

1944–1989 m. Lietuvos demografijoje galima išskirti keletą sąlyginių etapų: 1) 1944–1953 m. – stalinizmo metai, kuomet, vykdant Lietuvos sovietizaciją, įvyko labai radikalūs Lietuvos demografijos pokyčiai (sumažėjo gyventojų skaičius, pakito etninė struktūra ir kt.); 2) 1953–1964 m. – politinio atšilimo metai, išsiskyrę visuomenės gyvenimo liberalizacija. Kasdieniame gyventojų gyvenime ji buvo juntama mažesniu gyventojų mobilumo varžymu (politinių kalinių ir tremtinių paleidimas, tam tikrų etninių grupių atstovų migracijos į Vakarus atnaujinimas ir kt.); 3) 1964–1989 m. – laikotarpis, kada įvyko daugiausia Lietuvos demografijos pokyčių (gyventojų skaičiaus augimas, etninės struktūros kaita ir kt.), kuriuos lėmė ekonominiai procesai.

Kiek Lietuvoje buvo gyventojų 1944/1945–1989 m.?

Vienas iš svarbių tyrimo klausimų – Lietuvos gyventojų skaičiaus nustatymas nagrinėjamojo laikotarpio pradžioje. Jis tiesiogiai susijęs su Antrojo pasaulinio karo gyventojų nuostoliais Lietuvoje, yra vėlesnių demografinių procesų atskaitos taškas.

Dar nepasibaigus Antrajam pasauliniam karui sovietinė valdžia ėmėsi priemonių Lietuvos gyventojų skaičiui nustatyti. Remiantis 1944 m. rugpjūčio 12 d. LSSR liaudies komisarų tarybos nutarimu, vietovėse, kur neliko nacių, buvo vykdoma gyventojų registracija. Išliko vos keletas dokumentų, liudijančių apie šios akcijos rezultatus. Tuomet buvo užfiksuota, kad Raudonosios armijos užimtoje Lietuvos teritorijoje buvo 1,4 mln. gyventojų¹⁴. Dalies asmenų (pvz., nacių okupacijos metais ar laikinai atvykusių ir kt.) sovietinės valdžios atstovai neregistravo, o kiti, matyt, patys vengė bet kokios registracijos, todėl nebuvo įtraukti į jokias gyventojų apskaitas. Palyginus šiuos duomenis su kitais šaltiniais galima teigti, kad realiai Lietuvoje turėjo gyventi daugiau asmenų, negu buvo surašyta. Pvz., Vilniaus apskrityje tuomet buvo suregistruota 105 tūkst. asmenų, nors, kitais duomenimis, gyventojų buvo per 132 tūkst. (be Naujosios Vilnios valsčiaus gyventojų skaičiaus)¹⁵. Tiesa, pastarasis skaičius atspindėjo ne realiai tuo metu gyvenusius, bet į gyventojų sąrašus įtrauktus asmenis.

¹⁴ 1945 03 16 LSSR NKVD milicijos valdybos pasų skyriaus viršininko Makarovo žinios apie LSSR gyventojų skaičių. LCVA, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 1.

¹⁵ Duomenys apie Vilniaus apskrities gyventojų skaičių 1945 01 01. VAA, f. 806, ap. 1, b. 2, l. 1.

Kai kurie autoriai nurodė, kad 1945 m. Lietuvoje gyveno 2,4–2,5 mln. asmenų¹⁶. Tačiau ar Lietuvoje iš tiesų buvo tiek gyventojų ir kaip buvo apskaičiuotas toks skaičius? Atrodytų, kad šis skaičius yra labiau spėjamas ir hipotetinis. Pvz., Viktoras Domarkas rašė, kad „<...> 1944 m. pabaigoje Lietuvoje, neskaičiuojant Klaipėdos krašto gyventojų, gyveno 2 399 tūkst. gyventojų. Matyt, kad šis skaičius tėra apytikris, tačiau nemanau, kad jis būtų sąmoningai falsifikuojamas, kadangi duomenys buvo skirti ne propagandai, bet ūkio atkūrimui. Pridėjus prie šio skaičiaus Klaipėdos krašto gyventojų skaičių – L. Truskos duomenimis, 1945 m. pradžioje buvo apie 20 tūkst. – galima manyti, kad 1945 m. pradžioje LTSR gyventojų skaičius būtų apie 2 420 tūkst. žmonių“¹⁷. Kiti tyrinėtojai irgi elgėsi kaip cituotas autorius ir nurodydavo Liudo Truskos, Konstantino Surblio, Stasio Vaitekūno ir kitų tyrėjų duomenis (2,5 mln.). Tačiau archyviniai šaltiniai rodytų, kad 1945 m. gyventojų skaičius tesiekė apie 2,3 mln. asmenų, iš kurių apie 396 tūkst. gyveno miestuose, o 1 847 tūkst. – kaimuose¹⁸. Demografiniu požiūriu pačios didžiausios, t. y. turėjusios daugiau kaip 100 tūkst. gyventojų, buvo Alytaus, Kauno, Panevėžio, Šiaulių, Tauragės, Trakų, Ukmergės ir Vilniaus apskritys. Mažiausiai gyventojų buvo Klaipėdos, Šeduvos ir Pagėgių apskrityse (iš viso 8 tūkst.). Iš esmės buvo tik 2 dideli miestai – Vilnius ir Kaunas (pirmajame buvo 91,3 tūkst., antrajame – 85,5 tūkst. gyventojų), dar buvo 2 vidutinio dydžio miestai (Šiauliai, turėję 24,2 tūkst. gyventojų, ir Panevėžys – 23,4 tūkst. gyventojų)¹⁹. Visi kiti miestai neturėjo nė 10 tūkst. gyventojų. Dokumento siuntėjas (Valstybinės plano komisijos prie SSSR liaudies komisarų tarybos (LKT) įgaliotinis Lietuvos SSR) ir adresatas (LSSR LKT pirmininkas) liudytų, kad šiuos duomenis galima vertinti kaip patikimus ir daugmaž realiai atspindinčius tuometinę padėtį. Reikia manyti, kad šie duomenys buvo gauti pasitelkus vietos vykdomosios valdžios atstovus, kurie rinko įvairius duomenis ūkio reikmėms. Sumažėjęs kai kurių apskričių ir miestų gyventojų skaičius liudytų, kad buvo atsižvelgta į to meto migracinius procesus (repatriciaciją į Lenkiją, mobilizaciją į Raudonąją armiją ir pan.).

Vėlesnių metų Lietuvos gyventojų skaičiaus pokyčiai atsispindi 1 lentelėje.

¹⁶ GARLEFF, Michael. Ostmitteleuropa. Balticum: Estland, Lettland und Litauen. In: *Enzyklopädie Migration in Europe. Von 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn-München, 2010, S. 250; DOMARKAS, Viktoras. Lietuvos gyventojai, valstybinės statistikos duomenimis, 1940–1960 m. *Lietuvos archyvai*, 1995, Nr. 6, p. 83; TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 390; ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 280; KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje. *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 106; SURBLYS, Konstantinas. *Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida*. Vilnius, 1985, p. 63.

¹⁷ DOMARKAS, Viktoras. Lietuvos gyventojai, valstybinės statistikos duomenimis, 1940–1960 m. *Lietuvos archyvai*, 1995, Nr. 6, p. 83.

¹⁸ LSSR kaimo ir miesto gyventojų skaičius 1945 08 01. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 53, l. 131–132.

¹⁹ Ten pat.

1 lentelė. Lietuvos gyventojų skaičiaus dinamika 1945–1989 m.²⁰

Metai	Gyventojų skaičius	P. Vaitekūno pateikti duomenys	L. Truskos nurodyti duomenys
1945	2 242,7*	2 500,0	2 500,0–2 600,0
1946	2 296,4**		
1948	2 436,9**		
1950	2 398,2***	2 573,4	2 300,0
1953	2 426,5***		
1956	2 675,2**		
1960	2 761,3***	2 755,6	
1965	2 948,5***	2 953,6	2 953,6
1970	3 127,4***	3 128,2 ****	3 128,2****
1975	3 307,1***	3 295,0	3 295,0
1980	3 432,6**	3 419,6	
1985	3 586,8**	3 528,7–3 570,2	3 570,2
1989	3 706,4**–3 689,8****	3 689,8****	3 689,8****

* 1945 08 01 duomenimis;

** metų pabaigoje;

*** metų pradžioje;

**** gyventojų surašymo duomenimis (metų pradžioje).

Lentelėje pateikti archyvinių šaltinių ir Lietuvos demografinius procesus tyrusių autorių duomenys. L. Truskos ir S. Vaitekūno skaičiai daugeliu atvejų sutapo, nes jie rėmėsi tais pačiais šaltiniais (Lietuvos Respublikos statistikos departamento leidiniais). Pirmojoje lentelės skiltyje nurodyti Valstybinės plano komisijos prie SSSR LKT įgaliotinio Lietuvos SSR statistikos valdybos duomenys nebuvo skirti viešinti, priėjimas prie jų buvo ribojamas. Tačiau jų atžvilgiu taip pat būtų keletas pastabų. Palyginus juos su kitų institucijų pateikiamais skaičiais, matyti, kad jie skiriasi nuo tuomet oficialiai skelbtų. Mat gyventojų registraciją vykdęs ir ją kontroliavęs Vidaus reikalų liaudies komisariatas (vėliau ministerija) iš gyventojų apskaitos nebuvo išbraukęs tremtinių ir politinių kalinių skaičiaus (maždaug 200 tūkst.). Ši „trūkumą“ LSSR statistikos valdyba pastebėjo XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje ir fiksavo vidiniuose dokumentuose. Be to, reikia

²⁰ LSSR kaimo ir miesto gyventojų skaičius 1945 08 01. LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 53, l. 131–132; Bendros žinios apie natūralųjį gyventojų judėjimą LSSR 1946 m. Ten pat, f. R-363, ap. 1, b. 162, l. 89; LSSR miestų gyventojų skaičius 1950 01 01. Ten pat, b. 912, l. 145; Natūralaus gyventojų judėjimo LSSR 1956 m. rezultatai. Ten pat, b. 2868, l. 78–91; LSSR rajonų ir miestų gyventojų skaičius 1965 m. Ten pat, b. 10400, l. 31–35; LSSR gyventojų skaičiaus 1970–1979 m. apskaičiavimas. Ten pat, b. 18616, l. 19; Bendri natūralaus gyventojų judėjimo rezultatai LSSR 1989 m. Ten pat, ap. 8, b. 2209, l. 7; VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 141; VAITEKŪNAS, Stasys. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita ir priežastys nepriklausomybės laikotarpiu. *Tiltai*, 2002, Nr. 4 [žiūrėta 2016 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1368040754530/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>; TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius, 2012, p. 258, 262; TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uoju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 17, 30.

atsižvelgti į tokius reiškinius kaip „gyventojų prirašymas“, netiksli registracija ir pan. Šių reiškinių įveikti nepavyko. Tai irgi padidino (nuo keleto tūkst. iki 10 tūkst.) realiai neegzistavusių gyventojų skaičių. Taigi galima teigti, kad nuo 1945 iki 1950 m. Lietuvos gyventojų skaičius buvo apie 2,3 mln., nes 1946–1949 m. buvusį gyventojų prieaugį dėl natūraliojo ir mechaninio prieaugio (pirmasis jų buvo apie 100 tūkst., antrasis – apie 170–180 tūkst. (tik miestuose)) sumažino gyventojų tremtys ir įkalinimai SSSR lageriuose (maždaug 200 tūkst.).

Vėlesniais metais Respublikos gyventojų skaičių labiausiai didino migracija iš kitų SSSR vietų, kuomet į Lietuvą traukė dirbti ar mokytis kitų respublikų gyventojai, buvo siunčiami įvairūs pareigūnai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nors per gyventojų surašymus buvo surašomi ir kariniuose objektuose buvę (tarnavę) asmenys ir priskiriami „esančiųjų“ kategorijai, jie nebuvo skaičiuojami kaip Lietuvos gyventojai. Ten gyvenę asmenys buvo laikomi tų vietovių, iš kur buvo pašaukti į tarnybą, gyventojais²¹. Kitaip buvo su karininkais, kurie buvo įsikūrę už karinių objektų ribų. Kaip teigė ilgametis LSSR centrinės statistikos valdybos darbuotojas Petras Gediminas Adlys, ne sovietiniuose daliniuose su šeimomis gyvenę karininkai buvo laikomi Respublikos gyventojais²².

Pagrindiniai demografinių pokyčių veiksniai sovietmečiu

Natūraliojo prieaugio įtaka demografiniams pokyčiams Lietuvoje. Vienas iš svarbių veiksnių, lėmusių Lietuvos gyventojų skaičiaus pokyčius, buvo natūralusis prieaugis. Prof. L. Truska apskaičiavo, kad 1945–1989 m. jis sudarė 1 201 tūkst. asmenų ir tai buvo pagrindinis 30 m. (1959–1989 m.) Lietuvos gyventojų didėjimo šaltinis²³. Kiek mažesni natūralųjį prieaugį sovietmečiu nurodė S. Vaitekūnas (1180 tūkst.)²⁴. Tačiau ar iš tikrųjų natūralusis prieaugis buvo toks, kokį rodė statistiniai rinkiniai, kuriais rėmėsi L. Truska ir S. Vaitekūnas? Palyginus archyvinis šaltinius galima kai kuriuos minėtų autorių duomenis verifikuoti. Jie nurodė, kad 1945 m. natūralusis prieaugis buvo 25,2 tūkst. asmenų. Iš tikrųjų panašų skaičių (25 326) pavyko rasti LSSR valstybinės statistikos

²¹ 1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai). Vilnius, 1962, p. 95; 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys, t. 1. Vilnius, 1990, p. 3; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года*. Вильнюс, 1975, с. 6; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года*. Т. 1. Вильнюс, 1980, с. 5; 1989 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Vilnius, 1991, p. 6.

²² 2016 11 21 autorės interviu su Petru Gediminu Adliu.

²³ TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 18; TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 394.

²⁴ VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 233.

valdybos dokumentuose²⁵. Tačiau jis kėlė tam tikrų abejonių, ypač prisimenant, kad tai buvo baigiamieji karo metai, dalis gyventojų žuvo nacių okupacijos metais, dalis vyrų kovojo antisovietiniame pogrindyje, kiti buvo Raudonosios armijos gretose, be to, vyko intensyvi migracija į Lenkiją. Tolesnė šaltinių paieška leido rasti duomenis, kurie rodė buvus kitokią padėtį. LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas buvo informuotas, kad 1945 m. sausio 1 – rugpjūčio 1 d., t. y. per 7 mėn., natūralusis prieaugis Lietuvoje buvo 6 964 asmenys²⁶. Vidutiniškai tai sudarytų 1 tūkst. asmenų per mėnesį. Skaičiuojant, kad per likusius 5 metų mėnesius natūralusis prieaugis sudarė dar 5 tūkst., 1945 m. natūralusis prieaugis sudarytų maždaug 12 tūkst. Tai yra mažiau, negu nurodė prof. L. Truska ar S. Vaitekūnas.

1945–1958 m. natūralusis prieaugis nurodytas 2-ojoje lentelėje, 1959–1989 m. – 3-ojoje lentelėje.

2 lentelė. 1945–1958 m. natūralusis prieaugis²⁷

Metai	Natūralusis prieaugis	Metai	Natūralusis prieaugis
1945	apie 12 000	1952	28 778
1946	20 887	1953	25 492
1947	20 281	1954	28 670
1948	23 643	1955	31 891
1949	30 985	1956	25 131
1950	29 849	1957	32 872
1951	28 811	1958	39 087
Iš viso			378 377

XX a. 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, politinės liberalizacijos etapu, atsirado tam tikrų naujovių ir statistinius duomenis renkančių institucijų darbe. XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėtas fiksuoti skirtingų etninių grupių natūralusis prieaugis. Jo statistinė išraiška pateikta 3-ojoje lentelėje.

²⁵ Duomenys apie natūralųjį gyventojų judėjimą 1939–1957 m. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 3548, l. 138.

²⁶ Žinios apie gimusius ir mirusius LSSR 1945 01 01–08 01. Ten pat, R-754, ap. 13, b. 53, l. 133.

²⁷ Ten pat; Bendros žinios apie natūralųjį gyventojų judėjimą LSSR 1946–1948 m. Ten pat, f. R-363, ap. 1, b. 162, l. 89; b. 314, l. 118–119; b. 593, l. 182–187; Metinė ataskaita apie natūralųjį gyventojų judėjimą LSSR 1949, 1951 m. Ten pat, b. 912, l. 10–27; b. 1238, l. 1–12; Natūralaus gyventojų judėjimo LSSR 1955–1958 m. rezultatai. Ten pat, b. 2375, l. 7–11; b. 2868, l. 78–91; b. 3027, l. 9–13; b. 3548, l. 43–47; *Естественное и механическое движение населения Литовской ССР. Статистический сборник. Т. 1. Вильнюс, 1966, с. 87.*

3 lentelė. 1959–1989 m. natūralūsiai prieaugis LSSR pagal etninę kilmę²⁸

Metai	Baltarusiai	Lenkai	Lietuviai	Rusai	Kiti	Iš viso
1959	1 011	3 061	29 694	3 149	638	37 553
1960	999	3 230	32 703	3 306	636	40 874
1961	972	3 287	32 336	3 145	670	40 410
1962	987	2 579	27 868	2 870	499	34 803
1963	1 008	2 628	27 293	2 507	476	33 912
1964	806	2 453	27 654	2 287	826	34 026
1965	821	1 934	25 218	1 992	386	30 351
1966	839	2 266	24 935	2 082	354	30 476
1967	867	2 135	23 881	2 002	350	29 235
1968	721	2 178	23 332	1 976	323	28 530
1969	881	1 855	21 955	1 912	498	27 101
1970	761	1 681	22 235	2 331	463	27 471
1971	800	1 903	23 573	2 301	495	29 072
1972	764	1 711	20 156	2 366	367	25 364
1973	792	1 550	17 909	2 149	394	22 794
1974	703	1 432	17 722	2 013	459	22 329
1975	702	1 187	16 121	2 112	379	20 501
1976	766	1 227	15 912	2 052	367	20 324
1977	694	1 311	14 702	2 170	357	19 234
1978	712	924	13 706	2 094	377	17 813
1979	758	863	13 104	1 971	344	17 040
1980	675	685	12 250	1 949	335	15 894
1982	704	1 014	14 019	1 977	387	18 101
1983	812	1 432	16 032	2 320	535	21 131
1984	817	1 019	14 768	2 075	231	18 910
1985	773	927	15 186	1 906	493	19 285
1986	722	1 232	19 231	2 261	471	23 917
1987	766	1 310	17 617	2 167	583	22 443
1988	540	1 055	15 281	1 749	453	19 078
1989	419	852	14 991	1 078	292	17 632
Iš viso	23 592	50 921	611 384	66 269	13 438	765 604

Remiantis 2 ir 3 lentelių duomenimis, galima patikslinti L. Truskos ir S. Vaitekūno duomenis apie natūralųjį prieaugį (1 144 tūkst.).

²⁸ *Естественное и механическое движение населения Литовской ССР. Статистический сборник. Т. 1. Вильнюс, 1966, с. 175, 262; Natūralaus gyventojų judėjimo LSSR 1959 m. rezultatai. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 4062, l. 4; Žinios apie gimusius ir mirusius LSSR 1945 01 01–08 01. Ten pat, R-754, ap. 13, b. 53, l. 133; Žinios apie gimusius ir mirusius pagal tautybę LSSR 1960–1989 m. Ten pat, f. R-363, ap. 1, b. 5306a, l. 25–26; b. 5306, l. 26; b. 6082, l. 39; b. 6917, l. 43; b. 9027, l. 41; b. 9698, l. 37; b. 10390, l. 38; b. 11122, l. 51; b. 11 992a, l. 32; b. 12831, l. 30; b. 13679, l. 24; b. 14614, l. 42; b. 16240, l. 42; b. 17091, l. 113; b. 17834, l. 56; b. 19326, l. 82; b. 20131, l. 23; b. 21758, l. 61; b. 22660, l. 66; b. 23621, l. 52; ap. 8, b. 501, l. 136; b. 1442, l. 50; b. 1883, l. 48; b. 2003, l. 7; b. 2209, l. 37.*

Daugiausia gyventojų Lietuvoje dėl gimimo teigiamo balanso padaugėjo XX a. 6-ojo deš. pab. – 7-ojo deš. pr., kuomet jų skaičius kasmet išaugdavo apie 40 tūkst., o 1960–1961 m. net viršijo jį. Tai galima sieti su tik išibėgėjančiais socialiniais pokyčiais (dauguma Lietuvos gyventojų buvo kaimo gyventojai, kurie vertino šeimą, turėjo daugiau vaikų ir pan.). Tačiau 1978–1985 m. natūralusis prieaugis labai sumažėjo (maždaug per pusę, lyginant su XX a. 7-ojo deš. pr.). Tai susiję su padidėjusių mirčių skaičiumi. Sociologai Domantas Jasilionis ir Vlada Stankūnienė teigė, kad padidėjusį mirtingumą Lietuvoje buvo galima pastebėti XX a. 7-ojo deš. vid.²⁹ Anot jų, Lietuvoje susiformavo „sovietinis“ mirtingumo modelis, kuriam būdinga mirtingumo lygio stagnacija, svyravimai ir net didėjimas ir diferenciacija pagal socialinius požymius (asmens priklausymas tam tikrai gyventojų grupei, pvz., menčiau išsilavinusių ar šeimos nesukūrusių, turėjo įtakos jų sveikatos būklei ir lėmė didesnę mirtingumą)³⁰. Atkreiptinas dėmesys, kad analogiška padėtis, t. y. gyventojų mirčių skaičiaus didėjimas, buvo pastebima pirmaisiais pokario metais, kai mirusiųjų skaičius taip pat sparčiai augo: 1946 m. mirė 37,7 tūkst. asmenų, 1947 m. – 39,7 tūkst., o nuo 1948 m. mažėjo (1948 m. – 35,1 tūkst., 1949 m. – 32,0 tūkst.)³¹. Matyt, tai galima sieti ne tik su tam tikromis ligomis (pvz., širdies ar kraujotakos) ar nelaimingais atsitikimais (pvz., autoavarijomis), tačiau ir politiniais veiksniais – Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų pasekmėmis (nemažai palaužtos sveikatos gyventojų grįžo iš priverstinių darbų Vokietijoje, daug lietuvių, pogrindžio dalyvių, žuvo).

XX a. 8-ojo deš. antrojoje – 9-ojo deš. pirmojoje pusėje išaugusį mirusiųjų skaičių reikėtų sieti su tam tikromis suintensyvėjusiomis ligomis. Medicinos mokslo atstovų tyrimai parodė, kad tuo metu labai išaugo mirčių dėl nesaikingo alkoholio vartojimo skaičius³². Priminsime, kad sovietinėje visuomenėje buvo liberalizuotas alkoholio vartojimas, kurio pasekmė ir buvo išaugęs mirčių, susijusių su jo vartojimu, skaičius. Grėsminga padėtis buvo visoje SSSR, tai atvedė prie antialkoholinės kampanijos 1985–1987 m.

Mechaninio prieaugio reikšmė Lietuvos gyventojų skaičiaus ir sudėties pokyčiams.

Kitas svarbus Lietuvos demografinių pokyčių veiksnys buvo mechaninis prieaugis (migracija). Nagrinėjamoju laikotarpiu iš esmės buvo įmanoma tik migracija SSSR ribose, išskyrus atvejus, kai aukščiausiosios sovietinės valdžios ir atskirų valstybių lyderių susitarimų pagrindu buvo leidžiama tam tikrų etninių grupių asmenims migruoti už SSSR ribų (lenkams, žydams, vokiečiams). Priminsime, kad tokios migracijos vyko 1944–

²⁹ JASILIONIS, Domantas. Lietuvos gyventojų mirtingumo raida – epidemiologinio perėjimo teorijos išimtis. *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 66; STANKŪNIENĖ, Vlada; JASILIONIS, Domantas. Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio ir priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*, 2011, Nr. 4, p. 336.

³⁰ STANKŪNIENĖ, Vlada; JASILIONIS, Domantas. Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio ir priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*, 2011, Nr. 4, p. 336–337.

³¹ *Естественное и механическое движение населения Литовской ССР. Статистический сборник. Т. 1.* Вильнюс, 1966, c. 87; Bendros žinios apie natūralųjį gyventojų judėjimą LSSR 1946–1948 m. *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 162, l. 89; b. 314, l. 118–119; b. 593, l. 182–187.

³² POLIAKOVIENĖ, Ramunė; GUREVIČIUS, Romualdas. Mirtingumo nuo alkoholinės kepenų ligos ir kepenų cirozės sekuliariniai pokyčiai Lietuvoje 1968–2007 m. *Visuomenės sveikata*, 2010, Nr. 2, p. 27–29.

1947 m. (į Lenkiją persikėlė apie 180 tūkst. asmenų, absoliuti dauguma jų buvo lenkai), 1955–1959 m. (į Lenkiją išvyko apie 50 tūkst. asmenų, daugiausia lenkai), 1956–1969 m. (į abi Vokietijos dalis persikėlė 8,2 tūkst., dominavo vokiečiai), 1967–1980 m. (į Izraelį išvyko 10 tūkst. žydų)³³.

Atkreiptinas dėmesys, kad migracija iš kitų SSSR vietų į Lietuvą ir iš Lietuvos į kitus SSSR regionus buvo labiau vienkryptė, t. y. LSSR buvo daugiau žmones traukianti nei išsiunčianti respublika.

Migracija iš kitų SSSR respublikų į Lietuvą prasidėjo 1944 m. antrojoje pusėje, kai buvo pradėti siųsti partinio, ūkinio ar represinio aparato atstovai. Tačiau dėl duomenų trūkumo sunku nustatyti bent kiek tikslesnius skaičius apie karo pabaigos ir pokario metų migracinius srautus iš SSSR į Lietuvą. Mat tik 1946 m. ir tik miestuose bei miesteliuose pradėtas fiksuoti gyventojų judėjimas. Kaimo vietovėse migraciniai procesai (atvykusiųjų ir išvykusiųjų skaičius) buvo registruojami tik nuo 1949 m.³⁴ Nors reikėtų pabrėžti, kad šią datą reikėtų vertinti su išlygomis, mat atskirais atvejais tai daryta anksčiau. Pvz., Vilniaus, Trakų apskrityse atvykusių ir išvykusių asmenų skaičius fiksuotas jau 1945, 1947 m.³⁵ Galbūt tai sietina su migracija į Lenkiją, kuomet norėta turėti orientacinius duomenis apie Vilniaus krašto demografinius pokyčius. Tačiau tokie duomenys geriausiu atveju vertintini kaip orientaciniai. Mat juos renkant buvo atsižvelgiama ne į realią padėtį, bet į dokumentuose užfiksuotą. Tarkim, 1947 m. pab. skaičiuojant kaimo gyventojų skaičių pagal amžių ir lytį, buvo nurodyta remtis ūkinėmis knygomis ir laikinai gyvenusių asmenų sąrašais, tokioje registracijoje gyventojai nedalyvavo³⁶.

L. Truskos nuomone, 1944–1950 m. Lietuvoje įsikūrė apie 130 tūkst. asmenų iš kitų SSSR regionų, daugiausia Rusijos ir Baltarusijos³⁷. Jo manymu, dar maždaug 200 tūkst. asmenų atvyko 1959–1989 m., tarp kurių buvo ir grįžtantys lietuviai³⁸. Taigi atvykėlių 1944–1950, 1959–1989 m. buvo 330 tūkst. Ar iš tiesų į Lietuvą per visą sovietmetį, išskyrus 1951–1958 m., atvyko ne mažiau kaip 330 tūkst. asmenų, kaip nurodė prof. L. Truska?

³³ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 298; SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyrąjančią požiūrį į Klaipėdos krašto senbuivius. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 12; TATARŪNAS, Linas. *Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietų Lietuvoje* [žiūrėta 2016 10 05]. Prieiga per internetą: <<http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/L.-Tatar%C5%ABnas-Kova-su-sionizmu-ir-%C5%BEyd%C5%B3-emigracijos-ribojimas-sovietin%C4%97je-Lietuvoje.pdf>>.

³⁴ DOMARKAS, Viktoras. Lietuvos gyventojai, valstybinės statistikos duomenimis, 1940–1960 m. *Lietuvos archyvai*, 1995, Nr. 6, p. 84.

³⁵ Žinios apie gyventojų judėjimą Vilniaus apskrityje 1945 m. VAA, f. 806, ap. 1, b. 6, l. 20, 23, 26, 28; 1947 m. Trakų rajono kaimo vietovių gyventojų judėjimo apskaitos kortelės. Ten pat, f. 601, ap. 1, b. 13, l. 3.

³⁶ Vilniaus apskrities komiteto nutarimo dėl vienkartinės kaimo gyventojų apskaitos pagal amžių ir lytį projektas, 1947 12. VAA, f. 806, ap. 1, b. 15, l. 16.

³⁷ TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 395.

³⁸ TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uoju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 18.

4 lentelė. Mechaninis prieaugis iš SSSR 1945–1989 m.³⁹

Metai	Mechaninis prieaugis, tūkst.	Metai	Mechaninis prieaugis, tūkst.
1945	*	1968	6,8
1946	~60–70,0 (tik miestuose)	1969	9,5
1947	~56,0 (tik miestuose)	1970	8,8
1948	~27,0 (tik miestuose)	1971	8,9
1949	~28,0	1972	8,3
1950	-0,4	1973	7,7
1951	4,0	1974	7,7
1952	~1,0	1975	7,5
1953	-0,4	1976	7,5
1954	~5,3	1977	7,5
1955	-3,4	1978	6,7
1956	4,0	1979	5,8
1957	-0,6	1980	5,2
1958	8,0**	1981	4,8
1959	16,2**	1982	6,0
1960	9,6	1983	6,9
1961	7,2	1984	6,3
1962	2,8	1985	7,0
1963	2,6–3,4	1986	7,9
1964	6,1–6,4	1987	7,9
1965	6,7–9,8	1988	7,0
1966	9,1	1989	1,3
1967	7,4	Iš viso	425,8–435,8***

* Apytiksliais skaičiavimais, vien Vilniuje mechaninis prieaugis iš kitų SSSR vietų galėjo sudaryti 30–40 tūkst. asmenų. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 57. Panaši traukos vieta buvo Klaipėdos miestas. Pastarajame mieste 1945 m. įsikūrė apie 10 tūkst. kitų sovietinių respublikų gyventojų. JUŠKA, Albertas. Klaipėdos sovietizacija 1945–1947 m. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4–5, p. 191. Pastebėtina, kad jau 1944 m. vid. į Lietuvą dirbti partinį, administracinį, ūkinį ir kt. darbą buvo komandiruojami žmonės iš Rusijos ar kitų sovietinių respublikų. Pvz., į švietimo sistemą buvo atsiųsta žmonių iš Maskvos. 1944 11 03, 12 09 LSSR Liaudies švietimo komisaro J. Žiugždos įsakymai Nr. 139, 182. LCVA, f. R-762, ap. 6, b. 1, l. 125, 168.

** Išaugusių mechaninį prieaugį lėmė po tremties ir kalinimų sugrįžtantys lietuviai, lenkai ir kt.

*** Į šį skaičių įėjo ir maždaug 80 tūkst. į LSSR grįžusių lietuvių, lenkų ir kt. tautybių tremtinių ir politinių kalinių.

Lyginant lentelės duomenis su kitų autorių skaičiavimais, matomas skirtumas. Pagal L. Truskos skaičiavimus, 1945–1950, 1959–1989 m. mechaninis prieaugis iš SSSR buvo apie 330 tūkst., pagal lentelėje pateiktus duomenis – 298,6–312,8 tūkst. Taip pat akivaizdu,

³⁹ *Естественное и механическое движение населения Литовской ССР. Статистический сборник. Т. 2.* Вильнюс, 1966, с. 288–290; Mechaninio judėjimo LSSR 1948, 1950–1952, 1954–1970, 1986–1989 m. rezultatai. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 593, l. 357–367; b. 1085, l. 128; b. 1238, l. 217–218; b. 1439, l. 2–3; b. 2065, l. 8–9; b. 2378, l. 19–26; b. 3027, l. 92–93; b. 4062, l. 17–18; b. 5306, l. 22–23; b. 6081, l. 20–25; b. 6918, l. 5–13; b. 7680, l. 27–33; b. 9028, l. 49–51; b. 9699, l. 17–19, 21; b. 10391, l. 7–8; b. 11121, l. 33–38; b. 12830, l. 50; ap. 8, b. 1443, l. 148–150; b. 1884, l. 62–64; b. 2008, l. 229–231; b. 2214, l. 242, 245.

kad skiriasi nuo S. Vaitekūno pateiktų duomenų – apie 214 tūkst. nelietuvių, įsikūrusių Lietuvoje iki 1959 m.⁴⁰ Iš lentelės skaičių matyti, kad 1946–1959 m. mechaninis prieaugis iš kitų SSSR vietų sudarė apie 205 tūkst., bet reikia prisiminti, kad į tą skaičių įeina ir apie 60 tūkst. buvusių politinių kalinių ir tremtinių lietuvių, lenkų ir kt.⁴¹ Dauguma jų neabejotinai sudarė lietuviai. Taigi, jeigu pridėsime 1945 m. į Vilnių ir Klaipėdą atvykusiųjų skaičių (40–50 tūkst.), gausime, kad nelietuvių atvyko kiek mažiau, negu nurodė S. Vaitekūnas (185–195 tūkst.).

Pastebėtina, kad lentelėje esančių duomenų nebuvo galima skelbti spaudoje, netgi institucijų bendruose dokumentuose⁴². Tačiau vertėtų prisiminti, kad šie duomenys yra apytiksliai, paklaida gali būti 4–6 tūkst., nes mechaninis prieaugis buvo fiksuotas nevisiškai tiksliai (buvo atvejų, kai senoje gyvenamojoje vietoje asmuo nebuvo išregistruotas, o naujoje vietoje buvo priregistruotas), ir būtina atsižvelgti į tai, kad buvo gyventojų „prirašymo“ atvejų. Didesnis gyventojų skaičius konkrečioje vietovėje garantavo didesnę atlyginimą vietos valdžios atstovams⁴³. Dėl tos priežasties, pavyzdžiui, Šalčininkų rajono Rūdinkų apylinkėje atsirado apie 730 „popierinių gyventojų“⁴⁴. Panašių atvejų buvo ir kituose Lietuvos rajonuose.

Iš 4 lentelės duomenų matyti, kad buvo du intensyvios migracijos į Lietuvą etapai: 1) pokario metai (1946–1949), kuomet mechaninis prieaugis sudarė apie 170–180 tūkst. asmenų; 2) XX a. 8-asis deš., kada gyventojų skaičius padidėjo apie 95 tūkst. asmenų. Tai susiję su sparčia pramonės plėtra ir urbanizacija (pvz., Sniečkaus miesto augimas)⁴⁵. Kai kuriais metais mechaninis prieaugis buvo neigiamas, nes tuomet daugiau žmonių išvyko negu atvyko (pvz., 1953–1955 m. rusakalbiai buvo išsiunčiami iš Lietuvos, tai susiję su L. Berijos inicijuotos nacionalinės politikos įgyvendinimu; 1957 m. apie 20 tūkst. asmenų, daugiausia lenkų, repatrijavo į kaimyninę Lenkiją). Be to, atkreiptinas dėmesys į 1958–1960 m., kuomet migraciniai srautai į Lietuvą išaugo. Tai sietina su N. Chruščiovo politine liberalizacija, kurios pasekmė – tremtinių ir politinių kalinių paleidimas. Būtent tuomet jie intensyviausiai sugrįžo į Lietuvą. Lietuvos istoriografijoje nurodoma, kad į

⁴⁰ VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 150.

⁴¹ 1961 09 13 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui. *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 623, l. 129.

⁴² 1949 06 21 LSSR centrinės statistikos valdybos viršininko N. Semakovo raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui. *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 593, l. 341.

⁴³ 1958 01 04 pažymos dėl Šalčininkų rajono darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto darbo nuorašas. *LYA*, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 127.

⁴⁴ Ten pat, l. 127.

⁴⁵ CLEM, Ralph S. The Ethnic Factor in Contemporary Soviet Society. In: *Understanding Soviet Society*. Boston: Unwin Human, 1988, p. 12; ПОЛЫНОВ, Матвей. *Экономические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.* Санкт-Петербург: Алетейя, 2010, с. 223–224; ЗАЙОНЧКОВСКАЯ, Жанна. Миграционные связи России: реакция на новую политическую и экономическую ситуацию. Из: *Быший СССР: внутренняя миграция и эмиграция*. Москва: Институт проблем занятости РАН, 1992, с. 10.

Respubliką iki XX a. 6-ojo deš. pab. sugrįžo 80–200 tūkst. politinių kalinių ir tremtinių⁴⁶. Pabrėžtina, kad duomenys apie 200 tūkst. sugrįžusių tremtinių ir politinių kalinių yra neobjektyvūs. Archyviniai šaltiniai rodo, kad iki 1970 m. į LSSR buvo grįžę 20 tūkst. politinių kalinių ir 60 tūkst. tremtinių, taigi iš viso 80 tūkst. žmonių⁴⁷.

Sovietmečio pabaigoje (1989 m.) ne Lietuvoje gimusių asmenų gyveno daugiau kaip 310 tūkst.⁴⁸ Iš šio skaičiaus atmetus apie 40 tūkst. Rusijoje ir Kazachstane gimusių tremtinių palikuonių, gaunama 270 tūkst. atvykėlių, tarp kurių dominavo rusai (apie 173 tūkst., arba 50 proc., tuo metu Lietuvoje gyvenusių rusų). Daug atvykėlių sudarė baltarusiai (46 tūkst., arba 72 proc., 1989 m. Lietuvoje buvusių baltarusių), lenkai (32 tūkst., arba apie 13 proc., Lietuvos lenkų)⁴⁹. Prie gausesnių atvykėlių grupių priskirtini ukrainiečiai ir žydai. Kiek jų buvo gimusių ne Lietuvoje, nėra užfiksuota. Tačiau po pavadinimu „kiti“ neabejotinai dominavo ukrainiečiai ir žydai. Tik Ukrainoje ir Rusijoje kaip „kiti“ buvo gimę per 42 tūkst. asmenų⁵⁰. Vien 1986–1989 m. iš Rusijos ir Ukrainos Lietuvoje įsikūrė daugiau kaip 2 300 ukrainiečių ir per 220 žydų⁵¹. Faktiškai atvykėlių buvo daugiau, nes jų palikuonys, gimę Lietuvoje, į minėtąją statistiką nepateko. Be to, kai kurie sovietmečiu į Lietuvą atvykę asmenys (pvz., žydai, lenkai) po kurio laiko sėkmingai emigravo į Vakarų.

Etninė struktūra Lietuvoje ir jos pokyčiai 1944–1989 m.

Kitas svarbus tyrimo klausimas – kokia buvo pokario metų Lietuvos gyventojų etninė sudėtis. Nustatyti tuometinę Lietuvos gyventojų etninę sudėtį dėl duomenų trūkumo ir prieštaravimo gana sudėtinga. Jau buvo minėta, kad istorikai nedisponuoja patikimais (visuotinių gyventojų surašymų) duomenimis apie Lietuvos etninę struktūrą Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais. Dėl istorinių aplinkybių tokių duomenų nebuvo surinkta. Tačiau tuo metu įvyko reikšmingų teritorinių pokyčių, nacių ir sovietų valdžios politikos nulemtų didelių etninių pokyčių ir demografinių nuostolių. Todėl nustatyti etninę Lietuvos gyventojų sudėtį pokariu yra dar sudėtingiau negu bendrąjį Respublikos gyventojų skaičių. Tyrinėtojų skaičiavimai apie įvairių etninių grupių proporcijas gali

⁴⁶ KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje. *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 109; ANUŠAUSKAS, Arvydas. Politinių kalinių ir tremtinių sugrįžimas. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2005, p. 415, 417; TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 392; TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uoju dešimtmėčiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 17.

⁴⁷ 1970 10 26 LKP CK sekretoriaus informacija SSKP CK. *LYA*, f. 1771, ap. 246, b. 3, l. 85.

⁴⁸ *Lietuvos Respublikos gyventojų demografinė statistika (tautiniu aspektu)*. Vilnius, 1992, p. 17.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Mechaninio judėjimo LSSR pagal tautybes 1986–1989 m. rezultatai. *LCVA*, f. R-363, ap. 8, b. 1443, l. 148–150; b. 1884, l. 62–64; b. 2008, l. 229–231; b. 2214, l. 242, 245.

būti tik apytiksliai. Štai A. Anušauskas teigė, kad iš 1945 m. Lietuvoje gyvenusių apie 2,5 mln. gyventojų lietuvių buvo ne daugiau kaip 2 mln.⁵² Tokiu atveju apie 500 tūkst. gyventojai buvo kitų tautybių asmenys. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje tuo metu gyveno 0,2 mln. gyventojų mažiau, šios etninės proporcijos turėtų keistis.

Neabejotina, kad po titulinės tautos (lietuvių) kiekybiškai gausiausią gyventojų grupę sudarė lenkai. SSSR NKVD-NKGB įgalotinio LSSR Ivano Tkačenkos teigimu, 1944 m. pabaigoje pastarųjų gyveno 410–440 tūkst.⁵³ Tačiau, palyginę šiuos duomenis su kitais išlikusiais statistiniais duomenimis (pvz., surinktais lenkų repatriacijos reikmėms), galime teigti, kad jis rėmėsi prieškariniais lenkų skaičiavimais, kurie buvo kvestionuojami ir 1944 m. buvo gerokai pakitę. Reikia prisiminti, kad lenkų sumažėjo dėl 1940–1941 m. sovietinių trėmimų, nacių politikos (jie vežti į darbus Vokietijoje, žuvo koncentracijos stovyklose ar kovodami nacionaliniame (lenkų) pogrindyje ir kt.). Kitais duomenimis, lenkų Lietuvoje 1945 m. gyveno maždaug 330–350 tūkst.: Vilniuje – 85–90 tūkst., Vilniaus apskrityje – 105 tūkst., Švenčionių apskrityje – apie 20 tūkst., Trakų apskrityje – 40 tūkst., Zarasų apskr. – apie 10 tūkst., Alytaus – maždaug 10 tūkst., likusiose Lietuvos apskrityse – 50–60 tūkst.⁵⁴ Nustatyti tikslų lenkų tautybės asmenų skaičių sudėtinga, nes dalis asmenų buvo dvigubos tapatybės (lietuvių–lenkų arba lenkų–lietuvių, lenkų–baltarusių). Vienu atveju, jie deklaravo esą lietuviai, kitu atveju – lenkai ar baltarusiai – tai priklausė nuo politinės konjunkčūros. Daug tokių asmenų buvo etniškai mišresnėse Švenčionių ar Trakų apskrityse.

Trečioji (po lietuvių ir lenkų) kiekybiškai gausiausia etninė grupė buvo rusai. Jų Lietuvoje 1944 m. pab. – 1945 m. buvo 180–200 tūkst., iš kurių 120–150 tūkst. karo metais

⁵² ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 280.

⁵³ *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP (b) CK dokumentai.* Vilnius, 2015, p. 141.

⁵⁴ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 51–55. 50–60 tūkst. Lietuvos Respublikos gyventojų lenkų skaičius yra labiau hipotetinis, jis gautas remiantis Lenkijos vyriausybės vyriausiojo įgalotinio evakuacijai LSSR teritorijoje duomenimis. Tuomet buvo užfiksuota, kad išvykti į Lenkiją buvo užsirašę maždaug 50 tūkst. buvusių Lietuvos Respublikos piliečių. Atsižvelgiant į karčią 1940–1941 m. sovietinio laikotarpio patirtį ir prasidėjusias didelio masto stalinistines represijas 1944 m. antrojoje pusėje, gyventojai lenkai (ir ne tik jie) stengėsi įvairiais būdais ištrūkti iš „sovietinio rojaus“. Todėl dauguma jų stengėsi užsiregistruoti išvykti į Lenkiją. Pastebėtina, kad iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvos Respublikoje gyvenusių lenkų skaičius labai įvairavo. Oficialiais duomenimis (1923 m. gyventojų surašymą), jų buvo per 65 tūkst., Lietuvos lenkų skaičiavimais, – per 200 tūkst., komunistinės Lenkijos atstovų duomenimis, – 60–80 tūkst. Lenkijos tyrinėtojai skaičiaus buvus 140–200 tūkst. lenkų, Lietuvos istorikų teigimu, galėjo būti 100–140 tūkst. EBERHARDT, Piotr. *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data and analysis*. Armonk: Sharpe, 2003, s. 102; BU-CHOWSKI, Krzysztof. Retorsijos įkaitai. Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*, t. 34, 2003, p. 56; BUCHOWSKI, Krzysztof. *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*. Białystok, 1999, s. 21; KRAJEWSKI, Zenon. *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*. Lublin, 2012, s. 55; VASKELA, Gediminas. *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius, 2014, p. 189; SIRUTAVIČIUS, Vladas. Lenkai. Iš: *Lietuvos istorija. T. 2*. Vilnius, 2015, p. 98. Lenkų skaičius svyravo priklausomai nuo tautybės nustatymo kriterijų. Pagrindinis lenkų skaičiaus mažėjimo veiksnys buvo jų asimiliacija.

buvo atvežti nacių⁵⁵. Iš jų pokario metais į savo kilmės vietas Rusijoje ar Baltarusijoje buvo gražinta maždaug 80 tūkst.⁵⁶

Skaitlingesnę etninę grupę sudarė žydai, kurių buvo priskaičiuota 15 tūkst. Anot L. Truskos, iki karo Lietuvoje buvo apie 215 tūkst. žydų, iš kurių dauguma žuvo per holokaustą, pavyko išgyventi maždaug 15 tūkst.⁵⁷ Keli tūkstančiai jų netrukus (1944–1947 m.) repatrijo į Lenkiją. Išvykusiųjų vietą užėmė jų tautiečiai iš kitų sovietinių respublikų. Kaip teigė Solomonas Atamukas, „TSRS centrinių įstaigų nurodymu kartu su kitų tautybių specialistais į Vilnių, kitas Lietuvos vietas atvyko taip pat žydų. Be jų, savo iniciatyva dar atvyko demobilizuotų iš kariuomenės bei kitų specialistų, tarnautojų, darbininkų iš artimųjų Baltarusijos ir Rusijos sričių, kur buvo daug visiškai sugriautų miestų“⁵⁸.

Likusių tautybių asmenų buvo nuo kelių šimtų (čigonų, karaimų, totorių) iki kelių tūkstančių (vokiečių, latvių, baltarusių, ukrainiečių). Taigi Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Lietuvoje buvo maždaug 530–570 tūkst. nelietuvių. Tuo metu jie sudarė apie 26 proc. Lietuvos gyventojų (likę gyventojai – lietuviai, jų buvo 1 672,7–1 712,7 tūkst., skaičiuojant iš viso buvus 2 242,7 tūkst. asmenų). Tačiau netrukus migracijos (1945–1946 m.) į Rytus (nacių atvežtų rusų ir kt. gražinimas į kilmės vietas) ir Vakarų (lenkų repatriacija į Lenkiją) šias proporcijas pakeitė.

1945–1989 m. Lietuvoje įvyko didelis etninės struktūros poslinkis. Labiausiai išaugo rusų tautybės asmenų skaičius (nuo 100–120 tūkst. 1946 m. iki maždaug 350 tūkst. 1989 m.). Panašiai didėjo baltarusių ir ukrainiečių skaičius (pirmųjų nuo 5 tūkst. iki 63 tūkst., antrųjų nuo 1 tūkst. iki apie 45 tūkst.). Šių etninių grupių atstovų skaičius daugiausia augo dėl migracijos iš kitų SSSR vietovių, kuomet jie į Lietuvą atvykdavo arba buvo atsiunčiami mokytis, dirbti ar tarnauti (pvz., pramonės objektuose ar partinėse, administracinėse, ūkinėse, karinėse struktūrose). Jų skaičius daugiausia išaugo XX a. 5-ojo deš. antrojoje pusėje ir 8-ajame deš. Tai buvo susiję su Lietuvos ūkio atkūrimu ir intensyvia pramonės plėtra.

Tuo pat metu lenkų skaičius sumažėjo (nuo 350 tūkst. iki apie 260 tūkst.). Jų skaičiaus pokyčius daugiausia lėmė kelios migracinės bangos į Lenkiją: 1944–1947, 1955–1959 m. išvyko apie 220 tūkst. lenkų⁵⁹. Šių pokyčių nekompensavo nenutrūkstanti jų migracija į LSSR iš kitų sąjunginių respublikų ir gana aukštas natūralusis prieaugis. Nuo 1959 m. kas maždaug 10 m. vykę visuotiniai LSSR gyventojų surašymai rodė, kad lenkų skaičius

⁵⁵ POTAŠENKO, Grigorijus. Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą – 1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis. Iš: *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 93–94.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 257–258.

⁵⁸ ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma littera, 2007, p. 297.

⁵⁹ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 178, 267.

padidėdavo apie 10 tūkst., taigi iš viso apie 30 tūkst.⁶⁰ Tačiau vien dėl natūraliojo prieaugio jų skaičius turėjo išaugti 50 tūkst. (žr. 3 lentelę). Be to, dėl mechaninio prieaugio jų skaičius taip pat augo. Pvz., 1972–1974, 1976–1978, 1986–1989 m. tik dėl Baltarusijos lenkų prieaugis sudarė apie 5 tūkst.⁶¹ Realiai atvykusių lenkų buvo daugiau, negu fiksuoto LSSR centrinės statistikos valdybos darbuotojai. Mat dalis kaimyninės Baltarusijos kaimo gyventojų lenkų nefigūravo gyventojų sąrašuose, kadangi atvykdavo dirbti į LSSR pasienio rajonus (pvz., Šalčininkų) be sovietinių dokumentų⁶² (pasai Baltarusijos kaimo gyventojams buvo išduodami tik XX a. 8-ojo deš. – V. S. past.). Žinoma, lenkai, kaip ir kiti Lietuvos gyventojai, dalyvavo organizuotoje darbininkų siuntimo į Rusijos pramonės įmones, gigantiškas statybas ar Kazachstano žemės ūkiui atrankos akcijoje. Ji buvo vykdoma nuo XX a. 6-ojo deš. Dėl to lenkų skaičius Lietuvoje galėjo šiek tiek mažėti. Tačiau pagrindinė lėta lenkų skaičiaus augimo priežastis, anot tyrinėtojo V. Kotovo, buvo asimiliacija⁶³. Reikia prisiminti, kad nuo XX a. 7-ojo deš. antrosios pusės lenkų dėstomąja kalba mokyklų skaičius Lietuvoje drastiškai mažėjo. 1966–1967 m. jų buvo 200, 1989–1990 m. beliko 44⁶⁴. Jos tapo mokyklomis rusų dėstomąja kalba. Todėl realu, kad dalis lenkų nutautėjo ir identifikavosi su rusų, lietuvių ar baltarusių etnine grupe. Kad vyko kalbinė lenkų asimiliacija, liudijo archyviniai duomenys. Antai 1979 m. Švenčionių rajone gyveno apie 11,5 tūkst. lenkų, iš kurių rusų gimtąją kalbą nurodė 4 proc., baltarusių – 2 proc., lietuvių – apie 5 proc.⁶⁵ Be to, buvo asmenų, kurie buvo priskirti „vietinių“ kategorijai. Jų tapatybė buvo labili.

Kaip ir kitų tautybių asmenų kiekybinius pokyčius Lietuvoje, taip ir žydų bei vokiečių skaičių daugiausia lėmė migracijos. Priminsime, kad Lietuva žydus traukė kaip palankesnė vieta migruoti į Vakarų. Lino Tatarūno teigimu, 1967–1980 m. į LSSR iš kitų sąjunginių respublikų atvyko ir į Vakarų išvyko 10 tūkst. žydų⁶⁶. Pastebėtina, kad emigruoti iš Lietuvos sugebėjo dauguma to siekusių žydų. Iš 11,5 tūkst. ketinusiųjų tą padaryti

⁶⁰ 1959 metų visąsąjunginio gyventojų surašyto duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai). Vilnius, 1962, p. 95; Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года. Вильнюс, 1975, с. 273; Итоги Всесоюзной переписи населения по Литовской ССР 1979 года. Т. 1. Вильнюс: Центральное статистическое управление Литовской ССР, 1980, с. 247; 1989 metų visuotinio gyventojų surašyto duomenys. Vilnius, 1991, p. 169.

⁶¹ Mechaninio judėjimo LSSR 1972–1978, 1986–1989 m. rezultatai. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 14613, l. 4; b. 15438, l. 43–44; b. 17092, l. 19; b. 17835, l. 16; b. 18613, l. 28; ap. 8, b. 1443, l. 148–150; b. 1884, l. 62–64; b. 2008, l. 229–231; b. 2214, l. 242, 245.

⁶² Eišiškių rajono valstybinės statistikos inspektorius A. Litvinovo paaiškinamasis raštelis apie vienkartinės kaimo gyventojų pagal amžių ir lytį apskaitos 1968 01 01 rezultatus. Ten pat, b. 9699, l. 107.

⁶³ КОТОВ, В. Народы союзных республик СССР. 60-80-е годы. Этнодемографические процессы. Москва: Институт российской истории РАН, 2001, с. 157.

⁶⁴ SREBRAKOWSKI, Aleksander. *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*. Toruń, 2001, s. 155.

⁶⁵ Duomenys apie Švenčionių rajono gyventojų pasiskirstymą pagal tautybę ir gimtąją kalbą, 1979 m. VAA, f. 337, b. 757, l. nenurodytas.

⁶⁶ TATARŪNAS, Linas. *Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietų Lietuvoje* [žiūrėta 2016 10 05]. Prieiga per internetą: <<http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/L.-Tatar%C5%ABnas-Kova-su-sionizmu-ir-%C5%BEyd%C5%B3-emigracijos-ribojimas-sovietin%C4%97je-Lietuvoje.pdf>>.

(49 proc. visų šalies žydų) leidimus išvykti gavo 9,6 tūkst., arba 83 proc., prašiusiųjų. Iš Vilniuje gyvenusių 16,5 tūkst. žydų emigravo 7,2 tūkst, o Kaune atitinkamai – 4,3 tūkst ir 1,7 tūkst.⁶⁷ Panašiai buvo ir su vokiečiais. Vakarų Vokietijos ir SSSR vyriausybės susitarus, 1958 m. pr. buvo paskelbti atitinkami sprendimai, reguliavę išvykimo į Vakarų ir Rytų Vokietijas klausimą⁶⁸. Iš daugiau kaip 10 tūkst. emigruoti į abi Vokietijos dalis ketinusių vokiečių, anot Klaipėdos krašto istorijos tyrinėtojo Vasilijaus Safronovo, 1956–1969 m. pavyko išvykti 8 232 asmenims⁶⁹.

Išvados

Archyvinių šaltinių analizė įgalina verifikuoti Lietuvos istoriografijoje pasitaikančius duomenis apie pokarinę Lietuvos gyventojų skaičių. 1945 m. Lietuvoje gyveno ne 2,5–2,6 mln. gyventojų, bet apie 2,3 mln. asmenų, iš kurių tik apie 18 proc. gyveno miestuose.

Lietuvos 1944–1989 m. demografinėje raidoje išskirtini trys etapai: 1) stalinizmo metai – radikalūs kiekybiniai ir kokybiniai Lietuvos demografijos pokyčiai. Įgyvendinant sovietinę nacionalinę politiką, Lietuvos demografinė padėtis blogėjo: gyventojų skaičius mažėjo, etninė sudėtis labai pakito; 2) 1953–1964 m. – politinės liberalizacijos nulemti demografiniai pokyčiai (sumažėjo gyventojų mobilumo suvaržymų, todėl suaktyvėjo migraciniai procesai, sustiprėjo lietuvių koncentracija Lietuvos ribose ir kt.); 3) 1964–1989 m. – ekonominių veiksmų nulemti Lietuvos demografijos pokyčiai, kurie dar labiau sustiprino migracinių procesų įtaką ir pasekmes visuomenei (vyko etninės struktūros pokyčiai ir pan.).

Lietuvos demografiniams pokyčiams (gyventojų skaičiui, etninei sudėčiai ir kt.) sovietmečiu didžiausią įtaką turėjo natūralusis ir mechaninis prieaugiai. 1945–1989 m. pirmasis jų sudarė $\frac{2}{3}$ viso prieaugio (statistinė išraiška tokia: 1,1 mln. gyventojų padaugėjo dėl natūraliojo prieaugio, apie 430 tūkst. – dėl mechaninio). Tačiau jų reikšmė sovietmečiu kito: mechaninio prieaugio įtaka Lietuvos gyventojų skaičiui ir etninei struktūrai ypač didelė buvo pirmaisiais pokario metais (iki 1949 m.), kuomet iš kitų SSSR vietų atvyko ir įsikūrė apie 180–190 tūkst. asmenų. Natūralusis prieaugis daugiausia veikė gyventojų skaičiaus pokyčius 1949–1971 m., po to vėlgi išaugo mechaninio prieaugio, nulemta ekonominių, socialinių reformų, reikšmė.

Sovietinė valdžia siekdama politinių, ekonominių ar kt. tikslų sudarė sąlygas tam tikrų etninių grupių atstovams (lenkams, vokiečiams, žydams) išvykti į Lenkiją, padalintą

⁶⁷ TATARŪNAS, Linas. *Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį* [žiūrėta 2016 10 25]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>>.

⁶⁸ SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyraujančių požiūrį į Klaipėdos krašto senbuvių. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 11–12.

⁶⁹ Ten pat, p. 12.

Vokietiją ar Izraelį. Tokios migracijos prisidėjo prie Lietuvos etninės struktūros pokyčių (sumažėjo lenkų, vokiečių, žydų tautybės asmenų).

Lietuva buvo kitų SSSR regionų gyventojus pritraukianti erdvė, kurioje noriai kūrėsi rusai, baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai, žydai ir kt. Sovietmečio pradžioje Lietuvoje pagal etninę struktūrą gyventojai buvo pasiskirstę taip: 74 proc. buvo lietuviai, apie 16 proc. – lenkai, apie 9 proc. – rusai (6 proc. jų buvo nacių atgabenti karo metais), 0,7 proc. – žydai, apie 0,3 proc. – kitų etninių grupių atstovai. Sovietmečio pabaigoje (1989 m.) lietuvių, rusų, baltarusių, ukrainiečių skaičius ir procentinė išraiška (išskyrus rusus) padidėjo: pirmieji jų sudarė apie 80 proc. visų gyventojų (2,9 mln.), antrieji – 9 proc. (344 tūkst.), tretieji – 2 proc. (63 tūkst.), ketvirtieji – 1 proc. (45 tūkst.). Tačiau lenkų ir žydų skaičius ir procentinė išraiška sumenko: pirmųjų buvo 7 proc., arba 258 tūkst., kiekybiniu požiūriu jie „susikeitė“ su rusais vietomis ir tapo trečia skaitlingiausia etnine grupe. Žydų skaičius per visą sovietmetį mažai pakito (15 tūkst. 1945 m. ir 12 tūkst. 1989 m.), tačiau procentinė išraiška sumažėjo per pusę (iki 0,3 proc.).

Šaltiniai ir literatūra

1. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Politinių kalinių ir tremtinių sugrįžimas. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 414–418.
2. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras 1940–1958 m.* Vilnius: Versus aureus, 2012.
3. ATAMUKAS, Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*. Vilnius: Alma littera, 2007.
4. BALKELIS, Tomas; DAVOLIŪTĖ, Violeta. Introduction. In: *Population Displacement in Lithuania in the Twentieth Century. Experiences, Identities and Legacies* (ed. T. Balkelis, V. Davoliūtė). Leides, Boston: Brill Rodopi, 2016, pp. 6–18.
5. BARTUSEVIČIUS, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius, 2012.
6. BLUM, Alain. Did the Soviet Empire Ever Exist? A Demographical Answer. In: *The Fall of the Soviet Empire*. New York: Columbia University Press, 1997, p. 195–213.
7. BRAKE, Benjamin. *Migrationsgeschichte seit dem Zweiten Weltkrieg* [žiūrėta 2016 11 05]. Prieiga per internetą: <<http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/57689/migrationsgeschichte>>.
8. BUCHOWSKI, Krzysztof. *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, 1999.
9. BUCHOWSKI, Krzysztof. Retorsijos įkaitai. Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais. *Darbai ir dienos*, t. 34, 2003, p. 49–101.
10. CLEM, Ralph S. The Ethnic Factor in Contemporary Soviet Society. In: *Understanding Soviet Society*. Boston: Unwin Hyman, 1988, pp. 3–29.
11. DOMARKAS, Viktoras. Lietuvos gyventojai, valstybinės statistikos duomenimis, 1940–1960 m. *Lietuvos archyvai*, 1995, Nr. 6, p. 81–93.

12. EBERHARDT, Piotr. *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data and analysis*. Armonk: Sharpe, 2003.
13. EBERHARDT, Piotr. *Przemiany narodowościowe na Litwie*. Warszawa: Przegląd Wschodni, 1997.
14. GARLEFF, Michael. Ostmitteleuropa. Balticum: Estland, Lettland und Litauen. In: *Enzyklopädie Migration in Europe. Von 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn-München, 2010, S. 243–257.
15. JASILIONIS, Domantas. Lietuvos gyventojų mirtingumo raida – epidemiologinio perėjimo teorijos išimtis. *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 63–67.
16. JUŠKA, Albertas. Klaipėdos sovietizacija 1945–1947 m. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4–5, p. 188–199.
17. KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. 1956–1959 metų repatriacija iš Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos į Lenkijos Liaudies Respubliką. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 1996*. Vilnius, 1997, p. 274–291.
18. KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m. Iš: *Rytų Lietuva*. Vilnius, 1992, p. 124–141.
19. KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje. *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 104–114.
20. KÜNNECKE, Arndt. *Migrationspolitik der baltischen Staaten: Litauen, Lettland und Estland in Vergleich*. Nordenstedt: Books on Demand, 2015.
21. POLIAKOVIENĖ, Ramunė; GUREVIČIUS, Romualdas. Mirtingumo nuo alkoholinės kepenų ligos ir kepenų cirozės sekuliariniai pokyčiai Lietuvoje 1968–2007 m. *Visuomenės sveikata*, 2010, Nr. 2, p. 23–32.
22. POTAŠENKO, Grigorijus. Rusai Lietuvoje 1944 m. liepą – 1953 m.: rusų migracijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atmintis. Iš: *Lietuvos rusai XX–XXI a. pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 74–182.
23. PRASZAŁOWICZ, Dorota. Polen. *Enzyklopädie Migration in Europe. Von 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn-München: Ferdinand Schöningh, 2010, S. 258–271.
24. SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyraujančią požiūrį į Klaipėdos krašto senbuvius. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 10–14.
25. SIPAVIČIENĖ, Audra. Historical Overview of International Migration Development in Lithuania. Iš: *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995, p. 91–112.
26. SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lenkai. Lietuvos istorija*. Vilnius: LII leidykla, t. 2, 2015, p. 95–117.
27. SREBRKOWSKI, Aleksander. *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*. Toruń: Adam Marszałek, 2001.
28. STANAİTIS, Algirdas; STANKŪNIENĖ, Elena. Lietuvos TSR gyventojai pagal 1959 metų visasąjunginio surašymo duomenis. *Geografijos metraštis*, t. XI, 1971, p. 41–55.
29. STANKŪNIENĖ, Elena; STANAİTIS, Algirdas. Lietuvos kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai (1970–1993 m.). *Geografija*, t. 31, 1995, p. 85–92.

30. STANKŪNIENĖ, Vlada; JASILIONIS, Domantas. Lietuvos gyventojų mirtingumo lygio ir priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*, 2011, Nr. 4, p. 334–337.
31. STANKŪNIENĖ, Vlada. Lietuvos demografinis nuosmukis XX a. pabaigoje: demografinės pusiausvyros praradimas, krizė ar šokas? *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 2, p. 46.
32. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: LII leidykla, 2011.
33. SURBLYS, Konstantinas. *Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida*. Vilnius: Mokslas, 1985.
34. TATARŪNAS, Linas. *Kova su sionizmu ir žydų emigracijos ribojimas sovietų Lietuvoje* [žiūrėta 2016 10 05]. Prieiga per internetą: <<http://sovietcase.eu/lt/wp-content/uploads/2012/02/L.-Tatar%C5%ABnas-Kova-su-sionizmu-ir-%C5%BEyd%C5%B3-emigracijos-ribojimas-sovietin%C4%97je-Lietuvoje.pdf>>.
35. TATARŪNAS, Linas. *Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį* [žiūrėta 2016 10 25]. Prieiga per internetą: <<http://genocid.lt/Leidyba/11/linas.htm>>.
36. TRUSKA, Liudas. Demografiniai karo ir okupacijos nuostoliai. Iš: *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 387–396.
37. TRUSKA, Liudas. Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė XX a. 6–9-uju dešimtmečiais. Iš: *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 11–39.
38. TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012.
39. *1959 metų visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys (Lietuvos TSR miestai ir rajonai)*. Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, 1962.
40. *1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys, t. 1*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1990.
41. VAITEKŪNAS, Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstančius metų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
42. VAITEKŪNAS, Stasys. Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita ir priežastys nepriklausomybės laikotarpiu. *Tiltai*, 2002, Nr. 4 [žiūrėta 2016 10 15]. Prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2002~1368040754530/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>.
43. VASKELA, Gediminas. *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius: LII leidykla, 2014.
44. *1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys*. Vilnius, 1991.
45. ЗАЙОНЧКОВСКАЯ, Жанна. Миграционные связи России: реакция на новую политическую и экономическую ситуацию. Из: *Бывший СССР: внутренняя миграция и эмиграция*. Москва: Институт проблем занятости РАН, 1992, с. 3–23.
46. *Естественное и механическое движение населения Литовской ССР. Статистический сборник. Т. 1*. Вильнюс, 1966.
47. *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года*. Вильнюс, 1975.

48. *Итоги Всесоюзной переписи населения по Литовской ССР 1979 года. Т. 1.* Вильнюс: Центральное статистическое управление Литовской ССР, 1980.
49. КОТОВ, В. *Народы союзных республик СССР. 60–80-е годы. Этнодемографические процессы.* Москва: Институт российской истории РАН, 2001.
50. ПОЛЫНОВ, Матвей. *Экономические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940 – первая половина 1980-х гг.* Санкт-Петербург: Алетейя, 2010.

Demographic Changes in Lithuania, 1944–1989 (Statistical Aspect)

Vitalija Stravinskienė

Lithuanian Institute of History, Department of the Twentieth Century History, Kražių St. 5, Vilnius, Lithuania,
e-mail: vitalija.stravinskiene@istorija.lt

Summary

The article addresses Lithuania's demographic development in the period 1944–1989, identifies its factors (natural and mechanical population growth), their links, the changes in the ethnic composition of residents in the republic. It focuses on the statistical outcomes of the changes.

The period in question is divided into three conditional stages: 1) 1944–1953 – the Stalinist era which witnessed very radical changes in the demographics of Lithuania as a result of Lithuania's Sovietization (decrease in the total population of the republic, changes in ethnic composition, etc.); 2) 1953–1964 – the years of political thaw that brought liberalization to public life. In people's daily life it manifested itself through fewer restrictions on mobility (release of political prisoners and deportees, resumed migration of certain ethnic groups to the West, intensified internal migration in the republic, etc.); 3) 1964–1989 was the period that demonstrated the population changes predominantly driven by economic processes (population growth, changes in ethnic composition, etc.).

During the Soviet era the demographic changes in Lithuania were for the most part influenced by natural and mechanical population growth. The former accounted for $\frac{2}{3}$ of the total growth (the statistical expression is as follows: the population growth by 1.1 million people was due to natural growth; the growth by around 430,000 people was due to migration from other Soviet republics). However, their proportion changed during the Soviet period: the influence of mechanical growth on the Lithuanian population and its ethnic composition was especially significant during the first years after the war (until 1949) when approximately 180,000–190,000 individuals arrived from other places of the USSR and settled in Lithuania. The changes in the population were largely

the result of natural growth in the period 1949–1971; afterwards, mechanical growth, triggered by economic and social reforms, took the lead.

Driven by political, economic and other objectives, the Soviet government permitted the migration of certain ethnic groups (Poles, Germans, Jews) to Poland, divided Germany or Israel. Such migrations contributed to the changes in Lithuania's ethnic composition (the numbers of Poles, Germans, Jews reduced).

Lithuania was the area drawing residents from other USSR regions, as it was a favoured destination among Russians, Belarusians, Ukrainians, Poles, Jews, etc. While at the beginning of the Soviet era Lithuania was home to up to 20 more numerous (composed of more than 100 people) ethnic groups, as the Soviet era was coming to an end, there were around 40 of them.

Įteikta / Received 2016 11 09
Priimta / Accepted 2017 03 23